

Na plebanii w Józefowie¹

At the Presbytery in Józefów

Summary

The article presents an excerpt from the parish chronicles of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Józefów near Biłgoraj, known as Józefów Ordynacki, describing the period of World War II (1939-1944). The memories of the parish priest, Father Michał Całka, were written down approximately 10 years after the war, based on his own experiences, the recollections of unnamed residents, and notes from Father Seweryn Grątkowski, as mentioned by the author of the chronicle himself.

"Sleep in your glory, knights of pain,
Of Roztocze sweat and mothers' reverence.
For you, I light the candles of memory
With fern flowers and those days gone by."

Keywords: parish; Józefów; chronicle; war; priest Michał Całka

1 Tytuł nawiązuje do filmu z 1999 roku pt. *Na plebanii w Wyszkowie 1920* w reżyserii Lucyny Smolińskiej i Mieczysława Sroki, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=128095> [dostęp: 15.10.2023].

Streszczenie

Artykuł zawiera fragment Kroniki parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Józefowie k. Biłgoraja zwanym Ordynackim², opisujący czas II wojny światowej (1939-1944). Wspomnienia proboszcza wymienionej wyżej parafii – ks. Michała Całka³ – spisane zostały ok. 10 lat po wojnie na podstawie własnych doświadczeń oraz wspomnień mieszkańców nieokreślonych imiennie, a także notatek ks. Seweryna Grątkowskiego⁴, o czym wspomina sam autor kroniki.

„Śpijcie w swej chwale rycerze bólu,

Potu Roztocza i matek czci

Dla was zapalam świece pamięci

Z kwiatów paproci i tamtych dni”⁵.

Słowa kluczowe: plebania; Józefów; kronika; wojna; ks. Michał Całka

Wprowadzenie

Pamiętniki z wojny stanowią nieocenione źródło informacji i inspiracji, które pozostawiają trwały ślad w historii oraz kulturze. Stanowią one niezwykle cenne źródło wiadomości historycznych. Ich autorzy często byli świadkami bezpośrednich wydarzeń i mogli dostarczyć nie tylko faktów, ale także osobistych doświadczeń i emocji związanych z wojną. Dzięki nim możemy lepiej zrozumieć, jakie były jej skutki, jakie cierpienia przeżywali ludzie i jak wyglądało ich codzienne życie w czasach konfliktu. Notatki wojenne często zawierają refleksje, przemyślenia i analizy autorów, dotyczące moralnych, etycznych i filozoficznych aspektów wojny. Często są one źródłem inspiracji do głębszych rozważań na temat wartości życia, pokoju, ludzkiej natury i przemijania. Opisując akty hero-

2 Nazwa pochodzi od położenia w dawnej Ordynacji Zamojskiej, miasto pozostawało w jej granicach aż do II wojny światowej. Akt lokacyjny miasta podpisał V ordynat zamojski Tomasz Józef Zamoyski 3 grudnia 1725 roku. Mówi on m.in. o tym, iż miasto jest lokowane na prawie magdeburskim i ma prawo do 4 jarmarków rocznie.

3 Ks. Michał Całka – administrator parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Józefowie w latach 1937-1943, proboszcz w latach 1943-1965. *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1938*, Lublin 1938, s. 87-88; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1939*, Lublin 1939, s. 181.

4 Ks. Seweryn Grątkowski – proboszcz parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Józefowie w latach 1915-1937, osiągnąwszy 65 rok życia zakończył administrowanie w parafii. W. Ćwik, *Dzieje Józefowa*, Rzeszów 1992.

5 R.T. Czerniak, *Notatki niepokornej duszy*, Warszawa 2014.

izmu i odwagi, które ludzie przejawiają w czasach wojny, opowiadają też o wytrwałości i determinacji jednostek w dążeniu do przetrwania oraz pomaganiu innym w trudnych warunkach. Wiele notatek z wojny stało się klasykami literatury i ma znaczący wpływ na kulturę. Przykładem może być *Dziennik Anny Frank*, który jest jednym z najważniejszych świadectw Holocaustu i jest czytany na całym świecie⁶. Pamiętniki stanowią również ważny sposób uczczenia pamięci tych, którzy zginęli podczas wojen. Poprzez ich czytanie i studiowanie pamiętamy o tych, którzy poświęcili swoje życie w obronie wartości, w jakie wierzyli.

W miarę upływu czasu wojny stają się coraz bardziej odległymi wydarzeniami historycznymi. Zapiski z tamtych lat pozwalają zachować żywe wspomnienie o tragicznych czasach i uniknąć zapomnienia o przeszłości. Na straży pamięci stanął Polski Synod Plenarny w Częstochowie⁷ który nakazał proboszczom pisać kronikę parafialną. Kroniki parafialne są cennym źródłem zawierającym informacje na temat ważnych wydarzeń i osób związanych z daną parafią. Obejmują one takie informacje jak liczba chrztów, ślubów, pogrzebów, a także doniesienia o wydarzeniach społecznych, politycznych i kulturalnych, które miały miejsce w danym regionie. Dzięki nim można prześledzić rozwój i ewolucję życia religijnego w danym regionie. Kroniki parafialne pełnią rolę utrwalania pamięci o lokalnej społeczności. Dzięki nim przeszłość nie jest zapominana, a historia parafii oraz dzieje jej mieszkańców są przekazywane kolejnym pokoleniom.

Ksiądz Michał Całek, proboszcz parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Józefowie k. Biłgoraja spisał kronikę parafialną ok. 10 lat po wojnie na podstawie własnych doświadczeń, wspomnień mieszkańców, a także notatek ks. Seweryna Grątkowskiego. Poniżej fragment kroniki z rękopisu odnalezionego w kancelarii parafialnej w Józefowie k. Biłgoraja.

6 A. Frank, *Dziennik Anny Frank*: 12 czerwca 1942 – 1 sierpnia 1944, tłum. Z. Jaremko-Pytowska, Warszawa 1957.

7 W 1936 roku odbył się na Jasnej Górze, po przeszło 350 latach od ostatniego synodu prowincjonalnego w Piotrkowie, I Ogólnopolski Synod Plenarny. Zwołany został przez arcybiskupa metropolitę warszawskiego Aleksandra Kakowskiego. *Pierwszy Synod Plenarny w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1936, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/5150/edition/1601?language=en#description> [dostęp: 10.09.2023].

*Kronika parafii Józefów k. Biłgoraja*⁸

W imię Boże!

Polski synod plenarny, odbyty w Częstochowie w 1936 r. zobowiązał proboszczów do pisania kroniki parafialnej. Pragnąc wykonać polecenie synodu i Władzy Diecezjalnej, ja Ks. Michał Całka, proboszcz parafii Józefów k. Biłgoraja przystąpiłem do pisania w tej książce kroniki tutejszej parafii w dn. 10 sierpnia (św. Wawrzyńca Diakona i męczennika) 1951 roku. Kościołem Katolickim rządził wtedy J. Św. Papież Pius XII⁹, Prezydentem Rzeczypospolitej był Bolesław Bierut¹⁰, a diecezją lubelską rządził z Miłosierdzia Bożego i łaski Stolicy Apostolskiej J. E. Ks. Bp. Dr Piotr Kałwa¹¹.

Przystępuję do pisania kroniki z wielkimi trudnościami, ponieważ brak mi obszernego i dokładnego materiału od założenia parafii i dalej¹². Jako podstawę do pisania biorę jednak dokumenty znalezione i dane zapodane w książce inwentarzowej „fundi instructi” kościoła i parafii, sporządzonej przez śp. Ks. Seweryna Grątkowskiego, proboszcza tutejszej parafii, w dn. 28 VI 1922 r. a następnie od 1934 r. wydarzenia i fakty, które sam widziałem, słyszałem i przeżywałem w tym czasie pracując w parafii. Zaczynając w ten sposób pisać kronikę parafialną zachęcam i proszę swoich konfratrów następców, by chcieli łaskawie zacząć kronikę kontynuować ku pożytkowi parafii, wiernych i swej własnej pracy duszpasterskiej.

8 Źródło: rękopis kroniki odnaleziony w kancelarii parafialnej w Józefowie k. Biłgoraja, zwanym Ordynackim lub Biłgorajskim.

9 łac. Pius PP. XII, właśc. Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli. R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, tłum. B. Białecki, wyd. 2, Kraków 1996, s. 170-173.

10 Bolesław Bierut 5 lutego 1947 roku został prezydentem „ludowej” Polski. Był prezydentem RP w latach 1947-1952 (wybrany przez Sejm RP po sfałszowanych wyborach parlamentarnych 1947); <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/178362,5-lutego-1947-r-Boleslaw-Bierut-zostal-prezydentem-ludowej-Polski.html> [dostęp: 10.09.2023].

11 Piotr Kałwa ur. 18 października 1893 roku w Cudzynowicach, zm. 17 lipca 1974 w Kuźnicy – polski duchowny rzymskokatolicki, biskup diecezjalny lubelski w latach 1949-1974. Uczestniczył we wszystkich czterech sesjach soboru watykańskiego II. B. Bejze, *Sobór Watykański II*, w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, wyd. 3, Łódź 1989, s. 419. Nota biograficzna Piotra Kałwy na stronie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: https://www.kul.pl/bp-pior-kalwa-1893-1974,art_9134.html [dostęp: 10.09.2023].

12 Księgi metrykalne parafii Józefów rozpoczynają się od roku 1851. Nie posiadam informacji co do ksiąg z poprzednich lat. Niewykluczone, że uległy spaleni razem ze starą, drewnianą świątynią, na miejscu której wzniesiono dzisiejszy kościół.

[...]

Wypadki w parafii w czasie wojny 1939-1944

W czasie ostatniej wojny parafia Józefów przechodziła różne koleje losu. W 1939 r. większych działań na terenie parafii nie było, lecz od pocisków artyleryjskich zapalających spłonęło pół zabudowy Józefowa i całe tzw. poddasze. Pozostał jeden dom Józefa Mazurka¹³. Wojska niemieckie wkroczyły 18 września 1939 r. do Józefowa. W kilka dni później zgromadzili Niemcy w Józefowie znaczną ilość jeńców Wojska Polskiego – żołnierzy i oficerów, w tym było 4 generałów polskich: [Jan] Jagmin-Sadowski¹⁴, [Zygmunt] Piasecki¹⁵, [Bernard] Mond¹⁶, i ostatniego nazwiska nie pamiętam. Oficerów ulokowano na plebanii, na drugi dzień wszystkich wywieziono do obozu do Niemiec.

Od 1940 r. w lasach zaczęła pojawiać się partyzantka polska, a w 1942 r. i sowiecka. W dn. 22 VIII 1942 r. zostałem napadnięty w domu przez partyzantkę sowiecką, która zabrała mi zboże, bieliznę, jałówkę

- 13 W wyniku ostrzału artylerii podczas starcia w Pardysówce i Nowinach pułków 6 dywizji stacjonującej tam piechoty polskiej z 28 dywizją piechoty niemieckiej, która przesuwała się od południa w kierunku Zamościa, spłonęła drewniana zabudowa wokół rynku oraz wiele drewnianych budynków przy bocznych ulicach. Ataki niemieckie zostały odparte, a 18 września oddziały polskie opuściły Józefów. Tego dnia w miasteczku pojawili się Niemcy (Zob. L. Głowacki, *Kampania wrześniowa na Lubelszczyźnie w 1939 roku*, cz. 2: *Działania wojenne*, Lublin 1966).
- 14 Jan Jagmin-Sadowski, ps. Stefan Jagmin (ur. 24 kwietnia 1895 roku w Grójcu, zm. 5 października 1977 roku w Warszawie) – generał brygady Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej dowodził Grupą Operacyjną „Śląsk”, w składzie Armii „Kraków”. 17 i 20 września 1939 roku okrażona przez Niemców pod Tomaszowem Lubelskim Grupa Operacyjna generała uległa rozbiciu, a on sam dostał się do niewoli. Przez pięć lat był jeńcem w Oflagu VII A Murnau w Bawarii w mieście Murnau am Staffelsee.
- 15 Zygmunt Piasecki, ps. Dublańczyk (ur. 14 grudnia 1893 roku w Szafarni, zm. 26 stycznia 1954 roku w Nicei) – generał brygady Wojska Polskiego, kawaler Orderu Virtuti Militari. Podczas kampanii wrześniowej dowodził Krakowską Brygadą Kawalerii. Był jeńcem obozu w Oflagu VII A w Murnau. Po II wojnie światowej, do kwietnia 1946 roku był w dyspozycji dowódcy 2 Korpusu Polskiego, a następnie podjął pracę zarobkową w Nicei, gdzie zmarł (zob. I.M. Dacka-Górzyńska, S. Górzyński, *Polacy pochowani na cmentarzach Nicei i Mentony*, wyd. 1 popr., Warszawa 2015).
- 16 Właśc. Bernard Stanisław Mond (ur. 14 listopada 1887 roku w Stanisławowie, zm. 5 lipca 1957 roku w Krakowie) – generał brygady Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej dowodził 6 Dywizją Piechoty. Bronił „korytarza pszczyńskiego”, na który nacierała niemiecka 5 Dywizja Pancerna. 20 września 1939 roku wraz z dywizją złożył broń po I bitwie pod Tomaszowem Lubelskim. Przebywał w niewoli niemieckiej w oflagach VII A Murnau, IV B Königstein i VI B Dössel. Zob. hasło Bernard Mond, w: *Biogramy postaci historycznych*, <https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/111110,Bernard-Mond.html?search=18714459457> [dostęp: 13.09.2023].

i konia, zostałem pobity – był to największy napad na mnie, pierwszy, ale nie ostatni w tym czasie. W 1942 r. w kwietniu rozstrzelali Niemcy w lesie koło Józefowa prawie wszystkich mieszkańców Józefowa narodowości żydowskiej około 1500 osób¹⁷. Gorzej zapowiadał się rok 1943 dla Polaków. W dn. 04 II 1943 r. Niemcy urządzili małą pacyfikację na Józefów i Pardysówkę. Zginęło wtedy około 10 osób. Akcja ta zapowiadała dalsze represje. W dniu 26 II 1943 r. przyjechała do Józefowa większa ilość wojska samochodami i tego dnia na rynku miasteczka została rozstrzelana rodzina Bartoszewskich: mąż, żona i córka. Niemcy stwierdzili, że to za to, że syn ich był oficerem w partyzantce polskiej. Rozstrzelany Wacław Bartoszewski był lekarzem weterynarii, człowiek starszy, sparaliżowany, lecz był to dobry Polak, prawdziwy patriota. Pracował społecznie w Komitecie Niesienia Pomocy Biednym z proboszczem parafii¹⁸.

W dn. 29 III 1943 r. nad ranem wojsko niemieckie otoczyło wieś Pardysówkę Dużą. Zaczęła się gehenna tej wsi – bo po usunięciu mieszkańców jej – kogo znaleźli – podpalili wieś Pardysówkę z dwóch stron. Kto uciekał – strzelali – w ten sposób zastrzelili 14 osób i ci, którzy się ukryli w schronach pod ziemią – zadusili się. Razem 32 osoby zginęły. Wieś cała spłonęła doszczętnie¹⁹.

W dn. 01 VI 1943 r. sam Józefów był bombardowany przez samoloty niemieckie, które zrzucały 9 bomb, szyby w kościele wyleciały wszystkie. Mieszkańcy prawie wszyscy uprzednio schronili się do innych gro-

17 Egzekucja, o której autor pisze w kronice miała miejsce 13 maja 1942 roku, o czym zaświadcza dr Klukowski ze Szczepieszyna w *Dzienniku z lat okupacji* pisząc: „3 gestapowców urządziło straszliwy pogrom Żydów w Józefowie Ordynackim, zabijając sto kilkadziesiąt osób”. Autor kroniki parafialnej być może pomylił daty wydarzeń, gdyż rozpoczął kronikę 10 lat po wojnie. Zbrodnia w Józefowie miała miejsce 13 lipca 1942 roku. Był to masowy mord ludności żydowskiej zamieszkałej w Józefowie. Funkcjonariusze 101. policyjnego batalionu rezerwy rozstrzelali wtedy na Winiarczykowej Górze od 1300 do 1500 osób, w większości kobiety, starców i dzieci (zob. C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970).

18 W nocy 25/26 lutego aresztowano Konrada Bartoszewskiego ps. Wir – komendanta rejonu AK. Czesław Mużacz ps. Selim dowódca kompanii AK z Brzezina zorganizował odsiecz i odbił komendanta. Niemcy w akcie zemsty urządzili na rynku miasta publiczną egzekucję rodziny Bartoszewskich.

19 Pacyfikacja Pardysówki została dokonana 29 marca 1943 roku na polskiej ludności cywilnej przez okupanta niemieckiego. Dawna wieś Pardysówka jest obecnie jedną z ulic miasta Józefów (ul. 29 Marca). Przy kościele parafialnym w Józefowie stoi pomnik upamiętniający to wydarzenie. Zob. J. Markiewicz, *Odpowiedzialność zbiorowa ludności polskiej powiatu biłgorajskiego podczas okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1958.

mad, pozostało około 20 osób, w tym był Ks. Kan. Antoni Chotyński²⁰ i ja. W chwili prowadzenia mnie przez Niemca udało mi się zbiec i ukryć się w zbożu gdzie przeleżałem kilka godzin. W tym czasie partyzantka polska zaczęła strzelać z lasu. Wywiązała się walka, w której poległo kilku partyzantów i Niemców. Wreszcie Niemcy odступili nad wieczorem. Z ludności zatrzymanej nic się nikomu nie stało. Od tego czasu sam Józefów był opustoszozony, mieszkańcy jego rozeszli się po innych wioskach i tak byli aż do wielkiej akcji pacyfikacyjnej tegoż roku.

Przy końcu czerwca 1943 r. i cały lipiec była wielka akcja pacyfikacyjna na terenie lasów biłgorajskich i terenie parafii Józefów, podobno kilka dywizji wojska było w akcji. Zginęło w tym czasie około 500 parafian. Niektórzy zginęli na miejscu, innych wywieziono do obozów śmierci do Majdanka pod Lublinem i Oświęcimia gdzie zmarli. Z samego Józefowa wywieźli wtedy 40 mężczyzn których zaledwie kilku wróciło, inni zmarli. Między innymi zginął w Majdanku organista tutejszej parafii – Julian Czaporowski²¹. Ludzie kryli się w schronach pod ziemią jak krety w no-

20 Ks. kan. Antoni Chotyński (ur. 18 maja 1873 roku w Krzczonowie) znany jako archeolog-amator, „oprócz cmentarzysk ciałopalnych odnalazł m.in. w Dratowie, Trzcińcu, Chodliku, Żmijowiskach i Kłodnicy wiele śladów dawnej kultury w postaci ceramiki, narzędzi, ozdób i innych cennych przedmiotów prehistorycznych. Swoje znaleziska starannie rejestrował i opisywał, m. in. w roczniku „Światowit” z 1907 i 1911, poświęconym archeologii i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej. Odkrycia dokonane przez księdza archeologa-amatora były tak ważne dla ówczesnej archeologii polskiej, a nawet wschodnio-europejskiej, że kierując się nimi prof. Włodzimierz Antoniewicz w 1928 roku wyodrębnił z okresu wczesnej epoki brązu „kulturę ceramiki pasmowej” (lata 1900-1000 p.n.e.). Następnie w 1930 roku prof. Józef Kostrzewski określił ją mianem tzw. kultury trzcinieckiej (od nazwy wsi Trzciniec – dziś gmina Łaziska k. Opola Lubelskiego) i termin ten wprowadził do literatury archeologicznej. Jej obszar odpowiada części dzisiejszej Polski (Kujawy, Małopolska, Mazowsze, Południowe Podlasie) oraz zachodniej Ukrainy i Białorusi”, *Aktualności Regionalne*, <http://gminawilkow.pl/Gmina/Aktualnosci-Regionalne/> [dostęp: 14.09.2023].

21 „Julian Czaporowski – organista. Mieszkał w budynku należącym do parafii przy ulicy Partyzantów w Józefowie [budynek organistówki zachowany do dziś – przyp. aut]. Brał czynny udział w życiu miejscowości, był w zarządzie Ochotniczej Straży Pożarnej. Przed wojną wybudował piętrowy budynek, w którym ulokowano część szkoły podstawowej. W czasie wojny kwaterowali w nim Niemcy. W 1943 roku został aresztowany i wywieziony do obozu na Majdanku i w tym samym roku zmarł. Miał 57 lat. Pozostawił żonę, dwóch synów i trzy córki. Syn jego Julian junior po powrocie z kampanii wrześniowej wstąpił do organizacji PZP (Polski Związek Powstańcy). Po wyzwoleniu został aresztowany i wywieziony do ZSRR”. Joanna Łabanowicz z d. Herc, Maria Pasek z d. Słupska, *Z relacji świadków i wspomnień o poległych i zamordowanych mieszkańców Józefowa w II Wojnie Światowej 1939-1945*, <http://www.mbpjosefow.naszabiblioteka.com/rzeczpospolita-jozefowska-swiatekowie-historii/n, wspomnienia-o-poleglych-i-zamordowanych-mieszkan-cach-jozefowa-w-ii-wojnie-swiatekowej-1939-1945-wymienionych-na-tablicy-jozefow> [dostęp: 14.09.2023].

rach i kto się dobrze ukrył z mężczyzn ten ocalał, innych wywieziono do obozów²².

Po akcji rozpoczęło się wysiedlanie ludności polskiej, a na to miejsce przywożono ludność ukraińską i popów prawosławnych, lecz trwało to krótko, bo partyzantka przstraszyła Ukraińców i dużo sami puciekali²³. Część ludności polskiej chcąc się zabezpieczyć przed wysiedleniem otrzymała swój akces na listę volksdeutsche lub Ukraińców. Niepochlebnie to dla nich. Znaczna część czyniła to ze strachu i dla ratowania życia a nie z przekonania. Około 1500 osób wywieziono na roboty przymusowe do Niemiec. Po tej akcji przez kilka miesięcy był względny spokój. Partyzantka jednak robiła swoje, Niemcy pod Stalingradem ponieśli klęskę, front się cofał. Chcąc zabezpieczyć sobie tyły przed cofaniem się, obawiając się partyzantki polskiej i sowieckiej w lasach biłgorajskich, w lecie w czerwcu 26 VI 1944 r. Niemcy urządzili trzecią wielką akcję pacyfikacyjną na terenie zwłaszcza Józefowa w lesie. Do akcji użyli nawet artylerii i samolotów. W tym czasie siedziałem w schronie z parafianami 5 dni i wszystko przeżywałem i słyszałem walkę partyzantki sowieckiej i polskiej z Niemcami na granaty i karabiny maszynowe w nocy, gdy przedzierali się w lesie pod Osuchami. Straszna to była walka i tragiczna – zginęło w niej około 1000 młodzieży polskiej – najlepszych synów Ojczyzny z Józefowa, okolicy i całej prawie Polski byli tam. Pochowano ich na specjalnie urządzonym cmentarzu pod Osuchami, a część z nich spoczywa na cmentarzu „Bohaterów” – parafialnym w Józefowie, razem około 150 osób – żołnierzy i partyzantów polskich poległych w latach 1939-1944²⁴. Społeczeństwo polskie i Gminny Komitet Opieki Nad Grobami Poległych Żołnierzy i Partyzantów Polskich ufundowali pomnik ku ich czci, którego wykonawcą był Jan Kudelka z Józefowa. Proboszcz parafii był przewodniczącym tegoż komitetu. Każdego roku zwłaszcza w dzień zaduszny i w święta państwowe społeczeństwo tutejsze pamięta o swoich bohaterach i zasyła modły do Boga za ich dusze i składa wieniec na ich grobach, a młodzież porządkuje groby. Przed wojną i w czasie

22 Mowa o akcji Werwolf (z niem. Wilkołak) – działania antypartyzanckie podjęte na terenach wyzwolonych przez aliantów. Jednym z takich terenów była Rzeczpospolita Józefowska.

23 „Star” – wysiedlenie i pacyfikacja gminy Aleksandrów w 1943 roku (*Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939-1944*, red. Z. Klukowski, Zamość 1945).

24 Bitwa pod Osuchami – największa bitwa partyzancka na ziemiach polskich podczas II wojny światowej. Była punktem kulminacyjnym niemieckiej akcji przeciwpartyzanckiej Sturmwind II.

wojny mieszkał w Józefowie ks. Józef [Widawski]²⁵, aresztowany przez gestapo, zginął w Zamościu w dniu 8 VIII 1940 r. Od 1939 r. – września, przebywał na terenie parafii Józefów i później w Józefowie Ks. Władysław Arendarski²⁶, kapłan diecezji łuckiej, w charakterze wikariusza. W 1943 r. w czasie akcji pacyfikacyjnej był aresztowany i krótko przebywał w obozie. Dzięki staraniu się jego brata, leśniczego z Senderek i innych osób, został zwolniony z obozu i przeniósł się do diecezji warszawskiej.

Bibliografia

Źródła

Całek M., *Kronika parafii Józefów k. Biłgoraja*, [1955].

Opracowania

5 lutego 1947 r. Bolesław Bierut został prezydentem „ludowej” Polski, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/178362,5-lutego-1947-r-Boleslaw-Bierut-zostal-prezydentem-ludowej-Polski.html> [dostęp: 10.09.2023].

Aktualności Regionalne, <http://gminawilkow.pl/Gmina/Aktualnosci-Regionalne/> [dostęp: 14.09.2023].

Bernard Mond – biogram, <https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/111110,Bernard-Mond.html?search=18714459457> [dostęp: 13.09.2023].

Bp Pior Kałwa (1893-1974), https://www.kul.pl/bp-pior-kalwa-1893-1974,art_9134.html [dostęp: 10.09.2023].

Czerniak R.T., *Notatki niepokornej duszy*, Warszawa 2014.

Ćwik W., *Dzieje Józefowa*, Rzeszów 1992.

Dacka-Górzyńska I.M., Górzyński S., *Polacy pochowani na cmentarzach Nicei i Mentony*, wyd. 1 popr., Warszawa 2015.

Fischer-Wollpert R., *Leksykon papieży*, tłum. B. Białecki, wyd. 2, Kraków 1996.

Frank A., *Dziennik Anny Frank: 12 czerwca 1942 – 1 sierpnia 1944*, tłum. Z. Jaremko-Pytowska, Warszawa 1957.

Głowacki L., *Kampania wrześniowa na Lubelszczyźnie w 1939 roku, cz. 2: Działania wojenne*, Lublin 1966.

25 Ks. Józef Widawski – ur. 11 grudnia 1882 roku w Bukaczowcach, rozstrzelany w 1942 roku w Zamościu. M. Leszczyński, Ks. Józef Widawski (1882-1942). *Kapłani zamęczeni w latach 1939-45 na Ziemi Zamojsko-Lubaczowskiej*, „Tygodnik Katolicki Niedziela”, edycja zamojska, 2004, nr 30.

26 Ks. Władysław Arendarski – ur. 28 marca 1908 roku, Przyjmy, pow. stopnicki, zm. 29 października 1967 roku w Goszczanowie. Został aresztowany 30 czerwca 1943 roku i więziony w Zamościu, Majdanku i w Lublinie. Zwolniony 22 sierpnia 1943 roku za łapówkę w wysokości 150 tys. zł; W. Szoldrski, *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945*, w: *Sacrum Poloniae Millennium*, t. 11, Rzym 1965.

Joanna Łabanowicz z d. Herc, Maria Pasek z d. Słupska, *Z relacji świadków i wspomnień o poległych i zamordowanych mieszkańcach Józefowa w II Wojnie Światowej 1939-1945*, <http://www.mbpjzefow.naszabiblioteka.com/rzeczpospolita-jozefowska-swiadkowie-historii/n,wspomnienia-o-poleglych-i-zamordowanych-mieszkancach-jozefowa-w-ii-wojnie-swiatowej-1939-1945-wymienionych-na-tablicy-jozefow> [dostęp: 14.09.2023].

Katolicyzm A-Z, red. Z. Pawlak, wyd. 3, Łódź 1989.

Leszczyński M., Ks. Józef Widawski (1882-1942). *Kapłani zamęczeni w latach 1939-45 na Ziemi Zamojsko-Lubaczowskiej*, „Tygodnik Katolicki Niedziela”, edycja zamojska, 2004, nr 30.

Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970.

Markiewicz J., *Odpowiedzialność zbiorowa ludności polskiej powiatu biłgorajskiego podczas okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1958.

Na plebanii w Wyszkowie 1920, film w reżyserii Lucyny Smolińskiej i Mieczysława Sroki, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=128095> [dostęp: 15.10.2023].

Pierwszy Synod Plenarny w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1936.

Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1938, Lublin 1938.

Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1939, Lublin 1939.

Szołdrski W., *Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945*, w: *Sacrum Poloniae Millennium*, t. 11, Rzym 1965.

Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939-1944, red. Z. Klukowski, Zamość 1945.